

ПРОТЕІАНА «МІСТИЧНОГО» В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ

«Містичне» неможливо витравити з культури. Тому «Бог помер!» — це завжди скоріше декларація, ніж опис «реальної ситуації» в культурі. Культуру неможливо позбавити трансцендентних вимірів. Питання лише в тому, щоб побачити нові форми існування «містичного» в сучасному суспільстві. Можна, звичайно, описувати ситуацію ХХ століття як атеїстичну, позбавлену трансцендентного, священного, вертикальних вимірів¹. Але це скоріше питання місця «містичного» в культурі. Воно, мов «кастанедівська смерть», завжди позаду нас на відстані лівої руки.

Спроби обійтися без «містичного» нагадують спроби сюрреалістів, і не тільки їх, створити чисту, не відчужену, не ідеологічну, нейтральну мову шляхом самознищення літератури чи мистецтва. Ці спроби завершилися і завершуються для багатьох усвідомленням, що мова чи література врешті-решт відновлюють усі ті форми, від яких прагнули відмовитись.

Містичне, так само як і відчуження, є форма існування людини в культурі, хоч би як ми його називали. Під «містичним», насамперед,

¹ *Элиаде, Мирча. Священное и мирское. — М., 1994; Якимович А. К. Магические игры на горизонтальной плоскости // Arbor Mundi. Мировое древо. — 1993. — № 2. — С. 121—136.*

розуміється глобальна трансформація свідомості, яка оцінюється такою або самою людиною, що пережила її, або оточуючими її людьми. В різних культурних системах відліку це пов'язується з виходом на Бога, чи Абсолют, чи нірвану, вищі шари свідомості і т.д. В сучасній культурі цей досвід не обов'язково пов'язується з чимось позакультурним. Це швидше щось рязке інше, але іманентне культурі. Можна навіть говорити про своєрідний культурний містицизм — тобто своєрідні техніки, шляхи досягнення такого переживання через «символічне» і «внутрі» «символічного» (в лаканівському розумінні).

Згадаймо, що чекав Ніцше від Вагнера і що не зміг йому вибачити: замість спасіння світу і трансформації душі Вагнер скорше продемонстрував можливість нових музично-театральних світів круто замішаних на аутонарцисизмі. Ніцше шукав катастрофи й очікував катастрофи, з її очищувальним впливом на людину і людство. Це мала бути катастрофа культурна, символічна: текст, твір, дійство, що справляють трансформуючий вплив на особистість. Те, що Ніцше очікував від Вагнера, здійснив він сам. Тексти Ніцше — це своєрідна європейська праджняпараміта, яка ввергає адепта в певні стани культурної свідомості, нові за типом і якістю сприйняття світу. Саме його тексти породили тих культурних героїв чи святих, які й сформували домінуючий, хотілось би вірити, тип сучасної культурної свідомості на Заході.

Сам Ніцше вимагав від своїх читачів радше *пережити* його «Заратустру» і через це переживання, його досвід і сприймати решту його творів. У своїй манері письма Ніцше керується не поетикою катастрофи, а скорше технікою катастрофи, мистецтвом катастрофи як засобом трансформації свідомості («побудувати весь твір з розрахунком на кінцеву катастрофу»²).

Філософствування Ніцше не дозволяє ні йому, ні його читачеві заспокоїтись десь у точці опори. Це вічна, постійна мандрівка по стилях, масках, манерах письма, які не дозволяють ідентифікувати себе з якимись ідеями, теоріями, персонажами. Це справді апофеоз відсутності всякого підґрунтя, що веде до запаморочливого стану ширяння в символічних світах. І не дарма киянин Шестов, вірний адепт відлюдника з Верхнього Енгадіну, завершив свою філософську кар'єру безпосереднім виходом до паскалівського «Бога Авраама, Бога Ісаака, Бога Іакова».

Тексти Ніцше з їх вражаючою нецентрованістю скорше вказують на якийсь «шуньятівського» характеру «простір», в якому співіснують цілі символічні світи, що періодично справ-

² Ніцше Ф. Воля к власти. — 1994. — С.30.

ляють свої сатурналії. Хіба це не нагадує сучасну постмодерну свідомість з її відмовою од принципу центрації, anything goes, карнавалізацією всього, де навіть найневибагливіший мислитель не зможе віднайти якогось всеєдинства окрім самого мозаїчно-калейдоскопічного дійства чи умовного «простору», де воно веде свій дхармовий танок.

Складається враження, що західна культура створює щось на зразок буддистської ваджраяни, але щось набагато багатше, строкатіше, розмаїтіше, яскравіше, настільки яскравіше, що його часто легше використати не для містичних метаморфоз, а для хоча б банального «задоволення від твору».

Можна продовжувати ламати списи відносно того, індивідуальна ця свідомість чи колективна, чиясь чи «нічия», але стає все важчим відмовляти існуванню символічного в цій свідомості, в модусі містичного переживання, в стані простого містичного «спостереження» за калейдоскопом символічного.

Бартівська насолода від «тексту» («задоволення від тексту») ще одно техне досягнення «містичного» в культурі. Нагромаджуючи протиріччя, руйнуючи всі класифікації, перемішуючи всі можливі мови, дискурси, ідіолекти, соціолекти, бартівський читач тексту вводить себе у своєрідний символічний шок, рівнозначний «переживанню глибин неможливого» Жоржа Батая³.

Тут можна вже повести мову про дві тональності містичного в культурі. Одна з них — це ліберальна містика, містика звільнення від усіх табу, норм, заборон, містика руйнації, катастроф. Тут працює закон прямих пропорцій. Чим більшим ти жертвуєш, тим більшу «насолоту» отримаєш. Це аристократичний стиль життя (торкаємося батаївських тем філософствування⁴). Тут панує економіка марних витрат. Це розкіш, яку тільки одиниці дозволяють собі. Західний стиль життя насамперед протестантський, буденний, спрямований у прийдешнє. Але його неможливо цінити, не ставлячи під сумнів, не жертвуючи ним хоча би в «уявному» чи в «уявно-символічному». Звідси така необхідність європейської культури в маркізах де Садах, Бодлерах, Рембо, Лотремонах, сюрреалістах, Ніцше.

Тільки завдяки їм, завдяки хаосу та безодням, які вони тримають відкритими для наших очей, ми можемо пережити всю тендітність, смертність і чарівність нашої культури. Ось чому в літературі дозволено все. Ось чому порушення, руйнація всіх

³ Барт, Ролан. Избранные работы. — М., 1989. — С. 464.

⁴ Батай, Жорж. Сад и обычный человек. Суверенный человек Сада // Маркиз де Сад и XX век. — М., 1992, — С. 89—132; Батай, Жорж. Литература и Зло. — М., 1994.

табу в літературі робить її родом містичного, культурного містичного. Ось чому хочеться не погодитись із Борисом Гройсом у його певною мірою спрощених поясненнях роздмухування інтелектуалами примари ядерної війни⁵. Ядерний фінал лякає інтелектуалів не тільки можливістю загибелі їх культурних об'єктивацій, з якими вони себе свідомо і несвідомо ототожнюють. Для них це, насамперед, мабуть, спонтанно вироблена техніка переживання культури, символічного як чогось живо-го. Для того, аби тримати культуру живою, гарячою, щоб переживати її як щось «трансцендентне», просто необхідно тримати під долівкою хоча б уявну пожежу ядерної війни як символу смерті найдорожчого для інтелектуала. Саме злиття такого переживання з культурою, з символічним, тобто злиття містичного і символічного, і тримає їх живими, гарячими, тобто здатними до утворення нових семіотико-символічних світів, яких ми зараз і уявити не можемо, до запобігання перетворення традиції, класики в щось мертве, стереотипне, банальне, кітчове.

Містика руйнації і подолання табу закінчується на етапі руйнації всього в уявному. Після цього єдиним нереалізованим видом руйнації є знищення самого знищення. Починає працювати самореферентність як ще одна ідіосинкразія постмодерної свідомості. Тут постає вже містика табу, культуробудівнича містика, містика обмежень. Легко віднайти тут аналогії з обітницями чернецтва всіх віросповідань чи свободою фаталістів, вільних саме тому, що приймають усе. Ці форми існування містичного в культурі ведуть до створення малих і великих стилів, до розділення мов, дискурсів, до створення моно-метафізик.

Варто було б акцентувати на відмінностях у ставленні до містичного у сфері символічного, релігії та в суспільстві. Представники церков завжди дещо з напруженням ставились до «містичного», яке для них з одного боку свідчило про божественне, а з іншого часто заперечувало необхідність посередників між ним та людьми, тобто самої церкви. Один із відомих сучасних «алармистів» західного суспільства П'єр Шоню зі своєї сторони вказує на негативність тих процесів у суспільстві, які ми певною мірою можемо пов'язати з існуванням «містичного» як соціального феномена⁶. Шоню помічає ті зміни в західному суспільстві, які, на думку багатьох його дослідників, сталися десь у кінці 60-х років. Це «занурення в те-

⁵ Гройс Б. Да, апокаліпсис, да, сейчас. // Вопросы философии. — 1993. — № 3. — С. 28—35.

⁶ Каграманов Ю. М. Фуга о свободе (историософия Пьера Шоню) // Вопросы философии. — 1994. — № 4. — С. 166—179.

перішнє», тобто заклопотаність багатьох, а особливо молоді, своїми сьогоднішніми, найчастіше гедоністичними інтересами. Сюди включаються і поширені західні та східні містичні практики. Шоню стверджує, що тоді, коли західна цивілізація стала особливо тендітною, у зв'язку з останніми досягненнями науково-технічної індустрії, і коли особливо необхідна воля до життя, здатність ризикувати та інтерес до прийдешнього, Захід жиріє і своїм основним credo висуває «Тут-і-зараз!», що за своїми наслідками, можливо, не таке вже й далеке від славногозвісного «Після нас хоч потоп!».

Інакше існування «містичного» в просторах символічного, культури. Навіть для того, щоб чимось жертвувати, переступати якісь табу, не кажучи вже про культуробудівничу містику, без символічного просто не обійтися. Звідси й відмінне ставлення інтелектуала до символічного, до культури: це «леліаче» ставлення, практика «леліяння» культури і навіть її «обожнення». Але ця установка зовсім не вступає в протиріччя з приведеними вище твердженнями. «Герострати» необхідні сучасній культурі. Літературі просто не обійтись без сюрреалістичних суб'єктів, котрі просто виходять на вулицю і просто стріляють у перших-ліпших людей, що трапились на дорозі. В нашому розумінні Герострати — це запорука існування культури.

Водночас важко погодитись з тими дослідниками сучасної західної культури, які сповіщають про загибель «містичного» в ній внаслідок зникнення межі, скажімо, між «сакральним» та «профаним» (дивись, наприклад, роботи того ж Шоню чи працю відомого французького культуролога Жана Бодрійяра «Транспаранс Зла»⁷). «Містичне» як явище свідомості, як різьоча трансформація свідомості, полишивши свої релігійні якорі, не обов'язково має зникнути, розчинившись у культурі. «Містичне» не обов'язково намертво пов'язане тільки зі сферою релігії. «Містичне» може проявитись у зв'язку з будь-якою сферою культури. Просто в різні часи, в різних типах культур воно інколи впевненіше і не менш органічно почуває себе зовсім не в традиційних сферах перебування. Можливо, саме так і можна пояснити активізацію «містичного» у сфері «символічного» сучасної культури. І, можливо, тільки від нашого сприйняття залежить, бачимо ми його розлитим по культурі і тому знищеним чи бачимо, як воно знову займає вершини, щоправда, вже іншої культурної території.

Вільям Джеймс у своїй книзі «Різноманіття релігійного досвіду» цитує твердження одного автора, що «містика — це вер-

⁷ Бодрийяр, Жан. Транспаранс Зла // Горизонти культури. — Вип. I. — С. -Петербург, 1992. — С. 233—245.

шина культури». Наприкінці ХХ століття, в епоху «цинічного розуму» ці слова здаються дещо парадоксальними, якщо не романтично-патетичними. Справді, коли щось і перебуває на вершині нашого культурного Олімпу, то це — іронія. Сучасний інтелектуал — це найчастіше іронік, у розумінні американського мислителя Річарда Рорті, тобто людина, яка бере під сумнів будь-який кінцевий словник, в тому числі і свій⁸. Але це поверхнєве протиріччя, що легко знімається. Адже що таке сумнів у своєму кінцевому словнику, розуміння його випадкового складання, як не повсякчасна готовність пожертвувати ним, хоча б заради іншого такого самого словника, який, на думку його власника, краще пов'язаний з випадковістю його долі. Пожертвувати своїм кінцевим словником, своєю мовою заради якоїсь іншої для інтелектуала це фактично пожертвувати собою, своєю ідентифікацією. Саме власна оригінальна мова, власний оригінальний кінцевий словник, які й виводять інтелектуала на сфери «містичного», сфери розуміння, сфери аутентичної реальності і відрізняють інтелектуала поміж своїх колег. Смерть свого власного кінцевого словника, своєї власної мови, своєї ідентифікації, свого «Я» — й іронічна культура виявляється глибоко містичною культурою, такою, де трансформації духу відбуваються не рідше, ніж у будь-якій релігійно орієнтованій культурі. Саме це дає нам можливість говорити про умовність віднесення «містичного» до релігійної сфери, та й взагалі про умовність усяких внутрішньокультурних класифікацій і таксономій. В культурі відбуваються постійні мутації, тому інтелектуалам, котрі її досліджують, можливо, варто інколи жертвувати своїми стереотипами її сприйняття. Глобальні трансформації свідомості особистості тривають, отож, можливо, це не перебільшення: «містичне» залишається вершиною культури навіть у нашу іронічну епоху.

⁸ Rorty, Richard. Contingency, irony, and solidarity. — 1991.